

**Cloninger Temperamentum és Karakter modellje mint mediátor a szülői nevelési
bánásmód és drogabúzus között**

Tudományos Diákköri dolgozat

Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Pszichológia Intézet

Madarász Csilla, Pszichológia BA II. évfolyam

Reisz Ákos Márton, Pszichológia BA II. évfolyam

Témavezető: Teleki Szidalisz Ágnes, PhD, egyetemi adjunktus

Pécs, 2023

Absztrakt

Kutatásunkban a Cloninger-féle temperamentum és karakter pszichobiológiai modelljének mediátor hatását vizsgáltuk a szülői bánásmód és drogabúzus között. További kérdésfeltevésünk az volt, hogy maga a szülői bánásmód milyen hatással lehet közvetlenül a káros szerhasználatra. Kutatásunkhoz a Temperamentum és Karakter Kérdőív Rövid változatát, a Parker-féle Parental Bonding Instrument (H-PBI) magyar változatát, illetve egy általunk összeállított szerhasználati kérdőívet, mely magába foglalta az AUDIT-C első három kérdését tartalmazó rövidített változatát. A minta 165 főből állt, többségében egyetemi hallgató töltötte ki. Az eredményekből kiderült, hogy a szülői bánásmód egyes dimenziói az Önirányítottságra, az Újdonságkeresésre, és az Ártalomkerülésre vannak hatással. A temperamentumfaktorok az alkohol, marihuána fogyasztásának megkezdésére és a dohányzási tendenciákra, az Önirányítottság a dohányzási szokásokra és az alkoholfogyasztásra van befolyással. A szülői bánásmód a szerabúzusra nincs közvetlen hatással.

Tartalomjegyzék

Bevezető	1
Elméleti háttér	1
<i>Cloninger pszichobiológiai temperamentum és karakter modellje</i>	1
<i>A szülői bánásmód</i>	3
<i>Drogabúzus</i>	6
Parenting Bonding Instrument és a Temperamentum és Karakter Kérdőív összefüggése	7
Cloninger modellje és a drogabúzus	8
Szülői bánásmód és szerhasználat	9
Genetikai és környezeti hatások a személyiségben	10
Hipotézisek	11
Módszer	12
Részrtvevők	12
Vizsgálati eszközök	12
<i>TCI55</i>	12
<i>H-PBI</i>	12
<i>Szerhasználati szokások</i>	13
Elemzés	14
Eredmények	14
Megvitatás	17
Összegzés	20
Limitációk	20
Irodalomjegyzék	21

Bevezető

Különböző pszichoaktív szerek fogyasztása szerves részét képezi a modern társadalmaknak, bár tagadhatatlan, hogy ezen tevékenység hosszú múltra tekint vissza. Ezáltal fontos kérdést vet fel, hogy mi is annak az oka, hogy valaki egyáltalán elkezdi fogyasztani ezeket szereket, majd folytatja fogyasztásukat káros hatásuk ellenére is. E kutatás keretein belül a számos potenciális kiváltó okból mi kettőt szerettünk volna vizsgálni, ennek alapján a következő kérdéseket fogalmaztuk meg: (1) milyen hatással van a szülői bánásmód az egyén későbbi szerhasználati szokásaira, illetve (2) milyen szerepet játszik ebben a folyamatban a személyiség?

Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy nagy genetikai befolyásoltság alatt áll a szerhasználat, ennek kutatása azonban meghaladná a kutatásunk kereteit. Közvetett módon mégis kaphatunk betekintést ebbe a dimenzióba a Cloninger által megállapított temperamentumfaktor mentén, hiszen ezek képezik a személyiségünknek az öröklött részét. Ugyanakkor elhamarkodott lenne azt állítani, hogy már születésünktől fogva előre determinált a viselkedésünk, a környezet hatása a cloningeri modellben a karakterfaktorok szintjén érhető tetten, ezek is rendelkeznek mérsékelt hatással (Cloninger & Svrakic, 1997). Szülői bánásmód hatásának tekintetében vitatott, hogy van-e közvetlen hatás, ezért mi azt feltételezzük, hogy közvetett úton, a személyiség dimenziók által fog megmutatkozni a szülői bánásmód hatása.

Elméleti háttér

Cloninger pszichobiológiai temperamentum és karakter modellje

Cloninger arra törekedett, hogy egy olyan modellt hozzon létre, ami integrálta a tanulás elméletet és a neurobiológiai mechanizmusokat is, illetve ami egészséges és beteg személyek esetében is egyaránt alkalmazható. A temperamentum összefüggésben áll a striatummal és a limbikus rendszerrel, alapját az az asszociációs tanulás képezi. A karakter ezzel szemben a halántéklebeny és a hippokampális formációval asszociálható, alapjául a belátásos tanulás szolgál (Rózsa et al., 2005). Kutatása során először a temperamentumfaktorokat állapította meg a TPQ kérdőív segítségével. Eleinte csak három dimenziója volt a temperamentumnak, a Kitartás, ami eredetileg a Jutalomfüggőség alfaktora volt, a negyedik faktorra vált relatív függetlensége miatt. A négy dimenzió genetikailag független egymástól (De Fruyt et al., 1999, Kose, 2003). Automatikus válaszként nyilvánulnak meg bizonyos környezeti ingerekre, a perceptuális memória

öröklött mintázatait tükrözik a jutalommal, büntetéssel, újdonsággal, és veszéllyel szemben (Cloninger et al., 1993).

Az *Újdonságkeresés* (Novelty seeking, NS) az explorációs viselkedések aktivációjának az öröklött mintázata. Az impulzivitásnak, türelmetlenségnek, frusztráció kerülésének és a jutalom keresésének mértéke alkotja ezt a dimenziót. Alacsony bazális dopamin szinttel függ össze. (Cloninger et al., 1993; De Fruyt et al., 2000; Kose, 2003).

Az *Ártalomkerülés* (Harm avoidance, HA) dimenziója a viselkedés gátlásának, felfüggesztésének öröklött mintázata, passzív elkerülő viselkedésként jelenik meg az averzív ingerekkel szemben (pl. óvatosság, idegenek kerülése). Magas szerotonin szinttel korrelál. (Cloninger et al., 1993; De Fruyt et al., 2000)

A *Jutalomfüggőség* (Reward dependence, RD) a megkezdett cselekedeteknek folytatásában megjelenő öröklött mintázat, befolyásolja a szociális kapcsolatokat, a mások elismerésétől való függőséget, és az érzékenységet. Alacsony bazális noradrenalinval van összefüggésben (Cloninger et al., Kose, 2003).

A *Kitartás* (Persistence, P) faktor az elköteleződés öröklött mintázatát jelenti fáradtság és frusztrációval ellenére (Cloninger et al., 1993).

Azonban továbbra is voltak részei a személyiségnek, amit a TPQ kérdőív nem tudott mérni. Ezek önmagunk és mások elfogadásához, illetve a világgal szembeni attitűdjeinkhez köthetőek. Ilyen értelemben, a karakterfaktorok szocializáció révén alakulnak ki, idővel fejlődnek és változnak. (Cloninger et al., 1993). A szelf-koncepció három szakaszban fejlődik ki, ezek fogják képezni a három karakterfaktor alapját (Rózsa et al., 2005).

Az *Önirányítottság* (Self-directedness, S) dimenziónak a személyes autonómia képezi az alapját. Ez a faktor befolyásolja, hogy hogyan alkalmazkodnak az emberek bizonyos helyzetekhez a céljuk alapján. Ehhez szükség van az impulzusok kontrolljára, szabályozására. Az önbizalom, személyes integritás, énhatékonyság, és a remény fogalmához köthető ez a faktor (Cloninger et al., 1993, Kose, 2003).

Az *Együttműködési készség* (Cooperativeness, C) alapját az egyén, mint közösség integrált része képezi, mások elfogadásának mértékét méri. Az empátia, tolerancia, együttérzés, segítőkészség fogalomköréit foglalja magába, azt, hogy valaki milyen mértékben törekszik olyan megoldásokra, amik mindkét félnek kedvezőek lehetnek (Cloninger et al., 1993, Rózsa, 2005).

A *Transzcendenciaélmény* (Self-Transcendence, ST) faktora a természettel és univerzummal való eggyé válás érzésén alapszik. Olyan állapotot feltételez, amelyben az egyén úgy érzi, hogy egy nagy egésznek a része, nincs egyéni szelf, nincs jelentős határ az én és a más között. A spiritualitáshoz köthető, ahhoz az érzéshez, hogy létezik egy magasabb rendű intelligenciával rendelkező lény, amelyik kalauzol. Eredményeképp jelenik meg a vallásos hit, a spiritualitás elfogadása (Cloninger et al., 1993; De Fruyt et al., 2000; Kose, 2003).

A szülői bánásmód

A szülői bánásmód témája hosszú múlttal rendelkezik, és egy rendkívül diffúz jelenséget ír le, magába foglalva a kötődési stílusok, a belső működési modell, szülői szenzitivitás, és más témaköröket is. A következő generációknak nem csak a megélhetését biztosítja, hanem befolyásolja, hogy ennek tagjai hogyan fognak viszonyulni a környezetükhöz, másokhoz, milyen morális elvekkel fognak rendelkezni. A szülői viselkedést szociális, politikai, jogi, és vallásos szabályok mind befolyásolják. Mindennek ára a szülő ráfordítás, ami egyszerre öröm és szenvedés forrása, idő és energia befektetését jelenti, célja pedig a szülő genetikai képviselőének növelése a következő generációban. Ugyan az emberek közvetlenül nem erre törekednek, viszont az erőforrások megszerzésével együtt járt a szaporodási siker, bár ez a demográfiai átmenet után megváltozott (Bereczkei, 2003; Gross, 2005).

Mérésének háttere

Schaefer és Becker faktoranalízisen és interkorreláción keresztül a szülői bánásmódnak két dimenzióját állapították meg, miután különböző kérdőíves vizsgálatokat végeztek a szülőkkel, illetve Becker retrospektív vizsgálata után, melynek fókuszában delikvens és jól szocializált serdülők voltak (Vajda és Kósa, 2005). Az első dimenzió, mely a bánásmód érzelmi aspektusát adja, nem más, mint az elfogadás (melegség) mértéke szemben az elutasítással, a gondozó és a gyermek között (Vajda és Kósa, 2005). A kontroll dimenziója szintén két pólusból áll, melynek egyik vége az (pszichológiai) autonómia ellentétben a (pszichológiai) kontrollal (Parker et al., 1979; Vajda és Kósa, 2005). Az érzelmi dimenziót e modell szerint a szülői fegyelmezésen keresztül lehet megfigyelni, míg a kontroll dimenziója a szülő reakcióját jelenti gyermeke viselkedésére (Vajda és Kósa, 2005). Fontos megjegyezni, hogy az előbb említett két dimenzió ezen elképzelés szerint független egymástól, illetve Schaefer és Becker szerint a szülői kontrollt a

lehető legminimálisabbra kell csökkenteni az optimális nevelés érdekében, bár ezt a nézetet később vitatták (Vajda és Kósa, 2005).

Ha magát a kötődés fogalmát vesszük jobban szemügyre, több teóriára is ki kell térnünk (Parker et al., 1979). A közelség szabályozása, ami jelen esetünkben a távolság csökkentését jelenti gondozó és gyermek között, egy védelmező cselekedetnek tekinthető, később ezt a szerepet, azaz a távolság ideális beállítását, az anyától a növekvő gyermek fogja átvenni (Bowlby, 1969 In. Parker et al., 1979). Ainsworth és munkatársai (1975 In. Parker et al., 1979) Bowlby eredményeivel összhangban négy anyai viselkedéses jellemzőt írtak le, ezek válaszreakciókként írhatóak le a gyermek kötődési és explorációs igényeire, és ez szintén védelmező funkcióként szolgál: elfogadás-elutasítás, elérhetőség-ignorancia, szenzitivitás és inszenzitivitás, összhang, illetve annak hiánya.

Végezetül még egy faktoranalitikus módszert érdemes megemlíteni, melyből egy három dimenzióval rendelkező elmélet született (Roe és Siegelman, 1963 In. Parker et al., 1979). Az első dimenzió a Becker-féle modellhez hasonlóan a melegség, ami a szülőtől jön (Roe és Siegelman, 1963 In. Parker et al., 1979). A második a követelmények támasztásával áll összefüggésben, mely azt a szempontot figyeli, hogy a szülő milyen mennyiségű elvárásokat támaszt gyermekével szemben, milyen szinten vár tőle engedelmisséget, illetve mennyire szigorú (Roe és Siegelman, 1963 In. Parker et al., 1979). A harmadik dimenzió a szülői védelem, itt kiemelendő, hogy e dimenzió nem kapcsolódik feltétlenül össze az érzelmi komponenssel (Roe és Siegelman, 1963 In. Parker et al., 1979). Roe és Siegelman (1963) kilenc másik kutatást elemezve (melyek többségében interjúk, megfigyeléses vizsgálatok és beszámolók voltak) megállapították, hogy modelljüket a harmadik dimenzió kizárásával tudják véglegesíteni.

A Parental Bonding Instrument (PBI) Parker és munkatársai (1979) által fejlesztett kérdőív, melynek célja az optimális, illetve patológiás szülői bánásmód felmérése, és a kötődés vizsgálata a nevelői hatás szempontjából. A kérdőív alapját empirikus kutatások adták, a fent bemutatott elméletek e vizsgálatok iniciálták. Parker és munkatársai (1979) arra következtetésre jutottak, hogy két változó segítségével tudják vizsgálni a szülői hozzájárulást a szülő és gyermek közötti kötődéshez. Nevezetesen: a törődés dimenziójával, illetve egy kevésbé jól definiált kontroll dimenzióval. Így a Parental Bonding Instrument az érzelmi és kontroll dimenzióit kívánja mérni a szülői bánásmódban, a tekintetben, amit egy szülő tesz a közte és gyermeke közötti kötődésbe. Egy 500 fős mintán végzett kutatásából kiderült, hogy a nem, a szociális státusz, illetve a kor nem

befolyásolta a kérdőív eredményeit, egyedül a szülők között jelentkezett némi különbség, nevezetesen a kitöltők az anyákat törődőbbnek és túlvédőbbnek jellemezték az apákkal szemben, ám ez az eredmény nem mutatkozott szignifikánsnak (Parker et al., 1979).

Szülői bánásmód mérésének kritikája

Más szülői bánásmódot mérő kérdőívek, mint a PARI (Shaefer & Bell, 1958 In. Tóth és Gervai, 1999), CRPR (Block, 1965 In. Tóth és Gervai, 1999), MAS (Cohler et al., 1970 In. Tóth és Gervai, 1999) esetében felmerül az a probléma, hogy inkább a szülő attitűdjét méri, azonban kérdéses, hogy ez mennyire reflektálódik a viselkedésben. A PBI kérdőív azonban konkrét viselkedési formákra kérdez rá (Tóth és Gervai, 1999). Egy másik felmerülő probléma a retrospektív eljárás, ugyanis itt nem a szülő objektív viselkedése van mérve, hanem az utódja emlékeiből rekonstruálódik a bánásmód. Parker (1983 In. Tóth és Gervai, 1999) kutatása összehasonlította a szülő és serdülő gyermekük beszámolóit. Bár az anyák több szeretetről és kevesebb túlvédésről számoltak be, mint a gyermekük, ennek az eltérésnek a mértéke nem bizonyosodott szignifikánsnak. Továbbá egy 20 éven át tartó longitudinális tanulmány kimutatta, hogy a PBI stabilitást mutat az átlag populáción (Wilhelm et al., 2005).

Fontos megjegyezni, hogy a drogfogyasztás befolyással lehet az emlékezésre és a felidézésre. Pontosabban, a nikotin, marihuána, és alkohol is befolyásolja a hippocampusz működését, ami felelős az információk hosszú távú memóriában való tárolásáért. A nikotin fogyasztás kezdésének elején az emlékező képesség serkentve van, míg leszokás megkezdésekor az elvonási tünetek hatására emlékezési nehézségek lépnek fel. A marihuána esetében a kezdeti serkentő hatás nem figyelhető meg, az elvonási tünetek hatására azonban fellépnek kódolási és előhívási problémák a verbális memóriában. kialakulásában. Az alkohol függőknek több, mint 50%-a panaszkodik memóriával kapcsolatos problémákra. Az etanol hatással van bizonyos útvonalakra a hippocampuszban, amelyek szerepet játszanak a hosszú távú emléknymok kialakulásában (Kutlu & Gould, 2016). Ryback (1971) irodalomelemzésében azonban azt találta, hogy inkább a rövid távú emlékezetre fejt ki a hatását az alkohol, nem pedig az azonnali előhívásra vagy a hosszú távú memóriára.

Ezek az eredmények azonban elsősorban függőségekkel élő személyekre vonatkoznak, mi pedig az átlag populációt céloztuk meg kutatásunkban, Wilhelm és munkatársai (2005) kutatásához hasonlóan.

Drogabúzus

Bizonyos kémiai anyagok képesek megváltoztatni az emberek tudatát, viselkedését, hangulatát stb., a központi idegrendszerben változásokat idézve elő. Ezek az anyagok, más néven drogok vagy pszichoaktív szerek, között nem csak illegális kategóriába tartozóak(pl. heroin, marihuána, LSD) találhatók, hanem azok is, amik beszerezhetőek legális módon (stimulánsok, nyugtatók stb.), vagy azok, amiket az emberek előszeretettel fogyasztanak, mint a nikotin, koffein és az alkohol. Mindazonáltal különbséget kell tenni a drogabúzus és a függőség között. Konszenzus alapján három jellemzője van a függőségnek: tolerancia, elvonási tünetek és kényszeres használat (Atkinson & Hilgard, 2005). A DSM-IV óta a függőség meghatározásához kritérium lett a szerhasználatról való tartózkodásnak a képtelensége (a káros hatásokról szóló bizonyítékok ellenére is) és a kontrollvesztés (Mersy, 2003). Ezzel szemben a drogabúzus egy pszichoaktív szernek a fogyasztását jelenti a káros hatásai ellenére is, a függőség előtti állapotot képezi (Atkinson & Hilgard, 2005).

A fentiekből az látható, hogy a temperamentumfaktorok dominálnak a karakterfaktorok felett, akkor, amikor a szerabúzus témáját vitatjuk. A Cloninger-féle modellben definíció szerint az előbbi faktorok inkább öröklékenyséjük által meghatározottak, és nem a környezet az, ami szignifikánsan alakítaná őket (Gyöngyösiné és Oláh, 2007). Így felmerül annak a lehetősége, hogy a lentebb ismertetett szülői bánásmód befolyása mellett (mármint a szerhasználatra) a genetikai diszpozíció is egy olyan tényező, amit figyelembe kell vennünk ennek a témának a tárgyalásakor.

A molekuláris genetika tudományának fejlődése óta számos olyan gént sikerült azonosítani, amelyek részt vesznek bizonyos személyiségjegyek kialakításában, természetesen egymással való kölcsönhatások keretében, biokémiai mechanizmusokon keresztül, s nem kezelhetők úgy, mint az „extra-, vagy introverzió gén” (Bereczkei, 2007). Így például az *újdomságkeresés* esetében azonosított D₄DR gén meghatározza egy személy dopaminérzékenységét, ugyanis ez a gén felel a dopaminreceptorok termeléséért (Hamer és Copeland, 1998 In. Bereczkei, 2007). Többféle allélja közül kiemelkedik az ún. „hosszú” allél, illetve „rövid” allél változata, mivel előbbi a tárgyalt neurotranszmitter alacsonyabb, míg utóbbi a magasabb érzékenységét fogja bejósolni (Hamer és Copeland, 1998 In. Bereczkei, 2007). Feltételezett, hogy azok a személyek, akik alacsonyabb dopaminérzékenységgel rendelkeznek, úgy optimalizálják agyi ingerlési szintjüket, hogy stimuláló szituációkat keresnek, melyek gyakran kockázattaljáró és impulzív viselkedésben nyilvánulnak meg (Bereczkei, 2007). Így például ez is

egy magyarázótenyező lehet akár az alkohol abuzálásánál, mivel annak már egy kis dózisa is szignifikánsan megemeli az agyi dopaminszintet (Di Chiara, 1997).

Ez csak egy példa volt, hogyan befolyásolhatja egy öröklött gén egy személy adott személyiségvonását, illetve szerabúzusának tendenciáját, de itt kell röviden megemlítenünk a szerotonin szerepét is mely ugyanúgy genetikai hatások alatt áll és az *Ártalomkerülésben* játszik szerepet: alacsony szintje, illetve receptorainak alacsony száma szintén impulzivitásra és szerabúzusra hajlamosít (Bereczkei, 2007).

Parenting Bonding Instrument és a Temperamentum és Karakter Kérdőív összefüggése

Bár napjainkban egyre több érvet hallhatunk azon immáron hosszabb múlttal rendelkező vita kapcsán, melyek azt támasztják alá, hogy a személyiséget alapvetően genetikai tényezők befolyásolják, illetve determinálják (Gyöngyösiné és Oláh, 2007; Harris, n.d In., Atkinson és Hillgard, 2005) érdemes megvizsgálni és megérteni azt is, hogy a szülői bánásmód mennyiben járul hozzá egy egyén személyiségfejlődéséhez (Reti et al., 2002). Elméletben a temperamentum az, amire jelentős hatással bírnak a már említett genetikai hatások és a karakter kialakulásában játszanak nagyobb szerepet a környezeti tényezők (Ono et al., 1999). Ono és munkatársai (1999) által végzett kutatásban, melyben 153 női egyetemi hallgatóval felvették a japán nyelvre adaptált Parental Bonding Instrumentet (PBI) és a Cloninger-féle Temperamentum és Karakter Kérdőívet (TCI) azt találták, hogy az Önirányítottság szignifikánsan korrelál az anyai és apai törődéssel, és negatívan a szülői túlvédéssel. A szerzők kiemelik, a hatást kimutatták, de nem jelenthető ki, hogy ezen karakterdimenziót kizárólagosan a szülői környezet befolyásolja, ugyanis feltételezhető, hogy bizonyos örökletes temperamentum jellemzők hatással vannak a szülői melegségre, ilyen módon a gyerek karaktere visszahat a szülői bánásmódra (Kendler, 1996 In., Ono et al., 1999). Reti és munkatársainak (2002) kutatásából, amit többek között a feljebb már említett két kérdőív segítségével végeztek más összefüggések is kiderültek. Egy 742 főt magába foglaló vizsgálatból megállapították, hogy az Önirányítottságon kívül az egyik temperamentumfaktor, nevezetesen az Ártalomkerülés korrelál a PBI dimenzióival. Érdemes megemlíteni, ezen kutatásban a klasszikus kettőtől eltérően a PBI-t három faktorra osztották: törődés, korlátozás és pszichológiai autonómia (Reti et al., 2002). Megállapították, hogy legalább egy PBI dimenzió korrelál a TCI-ban fellelhető Együttműködési készséggel, az Önirányítottsággal, Jutalomfüggőséggel, és Ártalomkerüléssel,

illetve korlátozás dimenzió inkább a karakterfaktorokkal jár együtt, így a Transzcendenciaélménnyel pozitívan, míg a másik kettővel negatívan (Reti et al., 2002).

A szülők tekintetében az anyai PBI dimenziók mindkét nem esetében erősebben korreláltak az Önirányítottsággal, illetve nők esetében még más temperamentum- és karakterfaktorokkal (Reti et al., 2002). Összegzésül elmondják, hogy a legerősebb korreláció a PBI és TCI tekintetében az Önirányítottság és Ártalomkerülés esetében lelhető fel, így azon alanyok esetében, akik alacsony szülői törődésről és magasabb korlátozásról, illetve pszichológiai autonómia megtagadásáról számoltak be, alacsonyabb Önirányítottság és magasabb Ártalomkerülés volt észrevehető, emellett az anyai hatás erősebbnek bizonyult (Reti et al., 2002). Takeuchi és munkatársai vizsgálatából (2011), melyet egy 836 fős egyetemista populáción végeztek, az előbbieket megerősítve, illetve azt kiegészítve az alábbiak derültek ki: a megfelelő mértékű PBI dimenziók esetén, a szülői bánásmód együtt jár az Önirányítottsággal és az Együttműködési készséggel, de a harmadik karakterdimenzióval is; ugyancsak korrelál két temperamentum dimenzióval: az Ártalomkerüléssel és Kitartással (Takeuchi et al., 2011). Korábbi kutatásokkal összhangban megállapították, hogy az alacsony szülői törődés és a magas túlvédés alacsonyabb értékeket fog eredményezni az Önirányítottságban és az Együttműködési készségben. Összegzésül megállapították azt is, hogy bár a temperamentumfaktorok örökletesek egy bizonyos szinten, meghatározó bennük a szülői környezet is, az ők kutatási eredményeiket tekintve az Ártalomkerülésben, illetve Kitartásban (Takeuchi et al., 2011).

Egy érdekes kutatás szerint a szülői bánásmód is hatással lehet a hippocampusz fejlődésére, ezen terület pedig kapcsolatban áll a karakterfaktorokkal, bár ez elsősorban az agy fejlődésének kritikus időszakában van így, amikor maximálisan érzékeny a stressz jeleire (Rao et al., 2010).

Cloninger modellje és a drogabúzus

Az Újdonságkeresés faktora fontos bejósolója az alkohol- és drogfogyasztásnak, illetve a dohányzásnak, prediktora a pszichoaktív szerek (pl. kannabisz-származékok) első használatának idejének is (Rózsa et al., 2005). Etter és munkatársai (2002) kutatásuk során azt találták, hogy azok, akik sohasem dohányoztak, alacsonyabb pontszámot értek el az Újdonságkeresés skálán, mint akik dohányoztak, illetve a magas pontszámmal rendelkező személyek korábban kezdtek el dohányozni. A Kitartás dimenzió magas pontszám feltehetőleg összefüggésben áll az alkohol és kannabisz-származékok későbbi kipróbálási idejével (Rózsa et al., 2005), bár nikotin esetében

nehezítheti a leszokást (Etter et al., 2002). Az Ártalomkerülés dimenziójáról ugyan nincsenek konzisztens eredmények, hogy hogyan folyósolja be a szerhasználatot, de valószínűsíthető, hogy az alkoholfüggőség kialakulásában szerepet játszik (Rózsa et al., 2005). Az Önirányítottság és Együttműködési készség skálákon alacsony pontszám összefüggésben áll az alkohol és más szerhasználattal, azonban egy bizonyos határérték felett a faktorok már nem rendelkeznek védő funkcióval (Steingrímsson et al., 2020).

Szülői bánásmód és szerhasználat

Számos kutatás szándékában állt, hogy fényt derítsen a szülői bánásmód és a később kialakult szerabúzus közötti összefüggésekre, ám egyértelműen kijelenthető megállapításra azok alapján nem juthatunk, mivel az eredmények gyakran inkonzisztensek egymással (Visser et al., 2013). Ennek hátterében állhat például az, amit Harris (2011) vetett fel, miszerint egy személy formálása inkább annak genetikailag determinált, illetve a társas környezet nagyobb hatását hangsúlyozta a szülői neveléssel szemben. Továbbá az is kirajzolódni látszik, hogy bár Parker és munkatársai (1979) nem találtak szignifikáns különbséget nemek között a PBI eredményeiben, mégis a szerhasználat vizsgálásánál ezen különbségek felléphetnek, ugyanis a két szülő bánásmódja moderált mértékben eltérő hatással van mind a nőkre, mind a férfiakra (Patock-Peckham és Morgan-López, 2010; Segura-García et al., 2016).

Patock-Peckham és Morgan-López (2010) felvetették, hogy a szülői bánásmód és káros alkoholfogyasztási tendenciák között az antiszociális viselkedés szerepelhet, mint mediátor. Azt találták, hogy az apai elutasítás közvetlenül összefüggésbe hozható a káros italfogyasztással mindkét nemben, ám kiderült, hogy az anyai elutasító bánásmód (melyet a PBI dimenzióinak alacsony pontszáma jellemez) a nőknél, míg az apai elutasító bánásmód a férfiaknál vezetett alkoholabúzushoz, továbbá férfiaknál az apai túlvédés az antiszociális viselkedésen keresztül szintén káros alkoholfogyasztáshoz járult. Az adott szert típusától és nemtől függetlenül két dolog még kirajzolódni látszik. Az ún. „érzelemmentes kontroll” kategóriájába sorolható szülői bánásmód nagyobb arányban fordul elő káros szerhasználók között (Schweitzer és Lawton, 1989; Segura-García et al., 2016.), illetve, hogy a magas szülői túlvédés szintén diszpozicionáló hatással bír a szerabúzusra (Segura-García et al., 2016).

Genetikai és környezeti hatások a személyiségben

A személyiség biológiailag meghatározott szegmensét a személyiséglélektan temperamentumnak nevezi (Gyöngyösiné Kiss & Oláh, 2007). A temperamentumot gyermekek esetében kezdetben három változó mentén mérték: aktivitásuk szintje, szociabilitás és emocionalitás (Gyöngyösiné Kiss & Oláh, 2007). Az egy- és kétpetéjű ikervizsgálatok, továbbá az adoptációs kutatásokból kiderült, hogy ennek a három változónak a heritabilitása gyermekek esetében 0,5-0,6 között van, ami igen nagy genetikai hatást sejtet (Berezkei, 2007). A felnőttek személyiségfelépítése ezzel szemben eltér a gyermekekével. Ugyanis bár egyes temperamentumok tekintetében megmarad a magas öröklékenység, a szociabilitás és emocionalitás esetében ez már csak 0,3-as szintre fog lecsökkeni (Berezkei, 2007). Ez egyrészt magyarázható az életkor előrehaladtával szerzett tapasztalatok, benyomások nyomot hagynak egy egyén személyiségén, továbbá azzal is, hogy adott életkorban nem minden gén aktív, így ez is magyarázhatja a változást (Berezkei, 2007).

A környezetre irányuló kutatások a személyiség formálásának tekintetében, meglepő eredményeket hoztak. Ugyanis kiderült, hogy a közös környezetnek a hatása (tehát azok a hatások, melyek egy családon belül azonos módon érik a testvéreket, például a család anyagi helyzete) elenyésző azokhoz a hatásokhoz képest, melyeket a nem közös környezet biztosít (Berezkei, 2007). Ugyanis a hasonlóságért egy családon belül inkább a gének tehetők felelőssé, s nem a közös „milió”, a személyiségben fellépő különbségekért pedig nagyban az utóbbi hatások felelnek: szülői részrehajlások, eltérő barátok, más érdeklődésikör stb. (Berezkei, 2007).

A fent ismertetett két tényező kölcsönhatását is meg kell vizsgálnunk. Egy gyermek, aki valamilyen temperamentummal születik, az adott vonását a környezet felerősíti „elszenvedett” hatásai által, vagy csökkenti hasonló módon. Ezt nevezzük passzív gén-környezet kölcsönhatásnak, s a szocializáció klasszikus elméletében ez játszik döntő szerepet, ám különböző vizsgálati eredmények más kölcsönhatásokat is kimutattak (Berezkei, 2007). A reaktív gén-környezet kölcsönhatása egyfajta pszichológiai szűrőként határozható meg, például egy szorongó vonással rendelkező gyermek adott eseményt fenyegetőbbként tapasztalhat meg, mint kevésbé neurotikus testvére (Berezkei, 2007). Ezért lehet az, hogy testvérpárok vizsgálata során még ikrek esetében is csak 50%-os egyezést találtak szülői bánásmódról való beszámolóikban (Row, 1994 In. Berezkei, 2007). Evokatív gén-környezet kölcsönhatásról akkor beszélünk, amikor egy gyermek veleszületett képessége befolyásolja környezetének hozzá való viszonyulását (Berezkei,

2007). Például az a gyermek, aki tehetséget mutat a muzikalitás iránt, szüleit arra bátorítja, hogy invesztáljanak gyermekük ezen képességébe és például külön zenei tanulmányokra küldik őt, vagy egy agresszívabb gyermek sokkal több szülői korlátozásból fog részesülni (Bereczkei, 2007). Végül meg kell említeni az ún. proaktív gén-környezet kölcsönhatást, mikor a gyermek már valamennyire meghaladta a szülői befolyást és olyan környezetet, tevékenységeket választ magának, melyek megegyeznek genetikai diszpozícióival (Bereczkei, 2007). Ilyen például, mikor egy magasabb introverzióval rendelkező gyermek kevésbé lesz hajlandó kortársaival kimozdulni játszani, hanem inkább otthoni környezetében foglalja el magát olvasással.

Mindezekre az információkra azért kellett kitérnünk, hogy szem előtt tartsuk őket, amikor a szülői bánásmód hatását vizsgáljuk a személyiség, illetve esetlegesen a szerfogyasztási szokások felett, hiszen nem létezik egy direkt út, ami a szülőtől a gyermek felé vezet a nevelésen keresztül, hanem több interakciót kell figyelembe venni, amikor ezeket a hatásokat vizsgáljuk.

Hipotézisek

A fenti elméleti keret alapján a következő hipotézisek fogalmazhatóak meg:

1. A szülői bánásmód dimenziók hatásai várhatólag a karakterfaktorok szintjén lesznek tetten érhetőek; a szülői szeretet pozitívan, míg a túlvédés negatívan fog korrelálni az Önirányítottság faktorával.
2. Az alacsony szülői szeretet összefüggésbe hozható a szerhasználati szokásokkal.
3. Az Újdonságkeresés temperamentumfaktora, az Önirányítottság és Együttműködési készség karakterfaktorai korrelálni fognak a szerfogyasztási szintekkel. Továbbá feltehetően az Ártalomkerülés szintjén is mutatkozhat összefüggés az alkohol fogyasztással.
4. A Kitartás és Újdonságkeresés összefüggést fog mutatni a marihuána első használatának idejével.
5. A szülői bánásmódnak nem lesz közvetlen hatása a szerfogyasztásra, azonban a személyiségre igen, a személyiség dimenziók pedig hatással lesznek a szerhasználatra. Ilyen módon a személyiség mediátorként fog működni a szülői bánásmód és szerhasználat között.

Módszer

Résztvevők

Az eredeti minta 191 személyből állt, bizonyos személyek kizárásra kerültek életkoruk miatt, továbbá nagyobb homogenitás érdekében figyelmen kívül hagytuk azoknak a személyeknek az adatait, akiket csak egy szülő nevelt fel, így 165 egyénből állt a végső minta (107 nő, 58 férfi). A vizsgálati alanyok Magyarországon (N=140) és külföldön (N=25) élő magyar személyek. A résztvevők 18 és 30 év közötti fiatal felnőttek, az átlag életkor 21,2 (szórás:2,74). 76,97%-t a mintának egyetemi hallgatók alkotják.

Vizsgálati eszközök

TCI55

A TCI55 (Szabó et al., 2016) a Cloninger-féle Temperamentum és Karakter Kérdőív magyar változatának (Rózsa, 2002) rövidített variánsa. Az eredeti kérdőív 240 tételből áll, a rövidített változata csupán 55 tételt tartalmaz, minden alskála, kivéve a Jutalomfüggőséget, 2-2 tételből áll: így, az Újdonságkeresés és Ártalomkerülés 8 tétel, a Jutalomfüggőség 11 tétel, a Kitartás 2 tétel, az Önirányítottság és Együtműködés 10-10 tétel, illetve a Transzcendenciaélmény 6 tétel. A kitöltőnek „igaz” vagy „nem igaz”-nak kell megítélnie a saját személyére vonatkozóan mindegyik állítást. A faktorok, hasonlóan az eredeti kérdőívhez, függetlennek bizonyultak egymástól, illetve Cronbach-alfa értékeik 0,600 és 0,745 közé estek. A mi mintánkon a következőképpen alakultak a Cronbach-alfa értékek: Újdonságkeresés Cronbach-alfa=0,58, Ártalomkerülés Cronbach-alfa=0,76, a Jutalomfüggőség Cronbach-alfa=0,67, a Kitartás Cronbach-alfa=0,66, Önirányítottság Cronbach-alfa=0,69, Együtműködés Cronbach-alfa=0,63, illetve a Transzcendenciaélmény Cronbach-alfa=0,73. Így láthatjuk, hogy a mi mintánkon is hasonló tartományban mozog a reliabilitás.

H-PBI

A kérdőív szülői attitűdök helyett inkább konkrét szülői viselkedésekről szóló állításokat tartalmaz, és ezeket egy nullától háromig terjedő Likert skálán kell pontozni annak alapján, hogy mennyire volt jellemző az adott állítás a nevelőjére/nevelőire (Tóth és Gervai, 1999). Maga a kérdőív 25 állítást tartalmaz, amit az előbb említett módon kell értékelni a gyermekkori emlékek

alapján (jellemzően 16 éves korig terjedő periódust szemlélve). A faktorstruktúra mindkét szülő esetében ugyanaz marad (Tóth és Gervai, 1999). Amit érdemes megjegyezni, mikor Tóth és Gervai (1999) a Parker-féle Parenting Bonding Instrumentet magyar nyelvre adaptálták (Szülői Bánásmód Kérdőív, H-PBI), több szerzőhöz hasonlóan a második faktort két részre bontották, így a magyar adaptációban a három dimenzió: törődés-elutasítás, ami 12 tételt tartalmaz, korlátozás, aminek 6 tétele van, és túlvédés, aminek 7 tétele van. Így az elsőre 36, a másodikra 18, a harmadikra pedig 21 pont adható maximálisan (Tóth és Gervai, 1999). Összegezve a PBI és magyar nyelvű adaptációja továbbra is magas reliabilitással és validitással rendelkezik, így bármilyen aggály nélkül alkalmazható a szülői bánásmód megállapításra a gyermek szemszögéből.

A mintákon az alábbi reliabilitás értékekkel rendelkezik a kérdőív: anyai szeretet Cronbach alfa=0,92, apai szeretet Cronbach-alfa=0,94, anyai túlvédés Cronbach-alfa=0,81, apai túlvédés Cronbach-alfa=0,76, anyai korlátozás Cronbach-alfa=0,86, apai korlátozás Cronbach-alfa=0,91.

Szerhasználati szokások

Kutatói munkánkban több szerhasználati szokásra is rákérdeztünk, ehhez egy saját magunk által készített szerhasználati kérdőívet alkalmaztunk, mely négy főbb részből állt. Az első az alkoholfogyasztási szokásokat vizsgálja. Ehhez az Alcohol Use Disorder Identification Test (AUDIT) Bush és munkatársai (1998) által létrehozott rövidített verzióját, azaz az AUDIT-C nevű kérdőívet alkalmaztuk, mely az eredeti kérdőív első három kérdését tartalmazza, ami a fogyasztási szokások megállapításáért felel. Minden kérdéshez öt válaszlehetőség tartozik, melyre 0-tól 4 pont adható, így a maximális pontszám értéke 12 lehet. Tulajdonságát tekintve, az AUDIT-hoz hasonlóan igen jól detektálja az alkoholfüggőséget és abúzust (Bush et al., 1998), a kockázatos fogyasztási tendenciát férfiaknál 4 és afölötti, míg nőknél 3 és annál több pontnál állapították meg (Bradley et al., 2007). A továbbiakban tendenciákra kérdeztünk rá, nem csak az alkohol, hanem a dohányzás és marihuána tekintetében is. Így olyan kérdéseket tettünk fel, mint „Hogyan jellemezné dohányzási státuszát?”, „Fogyasztott-e már valaha füves cigarettát?”. Végül pedig az adott személy esetleges leszokási szándékára, sikerességére is rákérdeztünk, így például: „Amennyiben valamilyen szert használ, tervezett-e már leszokni az alábbiak valamelyikéről?”. A teljes kérdőívet lásd: I. melléklet.

Elemzés

A leíró statisztikák elvégzése után a H-PBI és TCI55 vizsgálati eszközökön belüli együtt járások megállapításához korrelációs eljárást alkalmaztunk. Mivel ezen folytonos változók nem mutattak normális eloszlást, így Spearman korrelációkat alkalmaztunk. Hasonlóan jártunk el, amikor a H-PBI, TCI55 és AUDIT-C, dohányzási tendencia, marihuána első kipróbálásnak alkalma (életkorban), marihuána fogyasztási tendenciája közötti együtt járásokat vizsgáltuk. A HPB-I és TCI55 közötti korrelációs vizsgálatok után több lineáris regressziót futtatunk. A TCI55 és AUDIT-C összefüggéseinek vizsgálata során független mintás T-próbát, illetve annak nonparametrikus változatát alkalmaztuk. A TCI55 és dohányzási tendenciák esetében egyszempontos független mintás varianciaanalízist és nonparametrikus változatát használtuk. A TCI55 és marihuána fogyasztási tendencia közötti összefüggés megállapítását független mintás T-próba nonparametrikus változatának segítségével végeztük. Végül a H-PBI és AUDIT-C vizsgálata során ismételten ezt az eljárást alkalmaztuk.

Eredmények

TCI55

Az 1. táblázat a Cloninger temperamentum és karakterfaktorok leíró statisztika eredménye, továbbá a nemi különbségeket ábrázolja. A 4. táblázatban pedig a kérdőív skáláinak első dimenzióit tüntettük fel.

H-PBI

A szakirodalmi adatokhoz hasonlóan (Tóth és Gervai, 1999) a két szülő szeretet, korlátozás, illetve túlvédés értékeiben szignifikáns pozitív korreláció volt kimutatható, továbbá hasonlóan a korábbi kutatásokhoz a szeretet értékek azonos szülői korlátozás és túlvédés értékeivel szignifikáns negatív, míg az azonos szülői korlátozás és túlvédés értékek egymással szignifikáns pozitív összefüggésben állnak. A pontos Spearman korreláció eredményeket a 2. táblázat mutatja be.

Szerhasználati szokások

88.50%-a a vizsgálati személyeknek fogyaszt alkoholt, ebből 44.20% havonta 2-4 italt szokott meginni. A kitöltők 60.60%-a nem dohányzik, 16.40%-a alkalmanként, 20.0%-a rendszeresen dohányzik, illetve 3.0% leszokott a dohányzásról. 54.50%-a vizsgálati személyeknek még sohasem próbálta a marihuánát; azok között, akik próbálták már, 65.30% többször is használta. 39 személy nyilatkozott úgy, hogy valamilyen szerről próbált leszokni, 12.80% sikeres

volt, 25.60% leszokó folyamatban van, 25.60% személy tervezte a leszokást, illetve 35.90% személy próbálkozott sikertelenül.

Érdekes korrelációk mutatkoztak a szerhasználati szokások között. Az AUDIT-C pontszám korrelált a marihuána fogyasztás megkezdésének életkorával ($\rho = -0,23, p = 0,04$), a dohányzási státusszal ($\rho = 0,43, p < 0,001$), a marihuána kipróbálásának státuszával ($\rho = 0,29, p < 0,001$), illetve a marihuána fogyasztásának a gyakoriságával ($\rho = 0,40, p < 0,001$). Azaz minél több alkoholt fogyaszt egy személy, annál nagyobb eséllyel próbálta ki a marihuánát, tette meg ezt viszonylag korán, fogyasztja rendszereséggel, és annál nagyobb eséllyel dohányzik. A marihuána megkezdésének életkora korrelál ennek fogyasztásának gyakoriságával ($\rho = -0,37, p = 0,001$), tehát minél korábban próbálta ki valaki a marihuánát, annál nagyobb valószínűséggel fogyasztja gyakran. Továbbá a dohányzási státusz és a marihuána kipróbálásának státusza között is szignifikáns korreláció mutatkozott ($\rho = 0,41, p < 0,001$), azaz azok, akik dohányoznak, nagyobb eséllyel próbálták már ki a marihuánát, mint a nem dohányzó személyek.

A H-PBI és TCI összefüggései

A leíró statisztikai elemzések alapján sem a H-PBI, sem a TCI értékei nem bizonyultak normális eloszlásúnak, így a korrelációs vizsgálat során Spearman korrelációt futtattunk. Ennek eredményeit a függelékben található második táblázatban (3. táblázat) mutatjuk be. Az elemzésből látható, hogy az anyai szeretet korrelál az Újdonságkereséssel, az Önirányítottsággal, és a Transzcendenciaélménnyel. Tehát minél magasabb az anyai szeretet, annál magasabb lesz az Önirányítottság, és annál alacsonyabb lesz az Újdonságkeresés és a Transzcendenciaélmény pontszáma az egyénnek. Az apai szeretet, valamint az anyai korlátozás összefüggést mutat az Ártalomkerülés és az Önirányítottság dimenziójával. Továbbá korrelációt mutatnak külön-külön az apai túlvédés, az átlag szeretet, és az átlag túlvédés az Önirányítottsággal.

A fenti korrelációk alapján regressziós modelleket alkottunk. Így azt találtuk, hogy a szülői bánásmód átlaga szignifikáns összefüggésben áll az Önirányítottsággal, $F(3,161) = 7,84; p < 0,001$ $R^2_{adj} = 0,11$. Ebben az esetben magyarázóerővel a szeretet ($\beta^* = 0,23; p = 0,01$) és túlvédés átlaga ($\beta^* = -0,22; p = 0,02$) bírt szignifikánsan. Külön szülőkre bontva, a modellek szignifikáns összefüggésben álltak ezen karakterfaktoral. Az anyák esetében ($F(3,161) = 9,99; p < 0,001$ $R^2_{adj} = 0,14$) a szeretet ($\beta^* = 0,34; p < 0,001$), míg az apák esetében ($F(3,161) = 3,33; p = 0,02$)

$R^2_{adj} = 0,04$) a túlvédés ($\beta^* = -0,22$ $p=0,03$) bírt magyarázóerővel. Az Újdonságkeresés esetében a szülői bánásmód átlagok nem voltak szignifikáns befolyással erre a temperamentumfaktorra, ám egyenként vizsgálva az egyes dimenziókat az anyai szeretettel ($F(3,161)=3,49$, $p=0,02$, $R^2_{adj}=0,03$) ($\beta^* = -0,21$; $p=0,01$), és az anyai korlátozással ($\beta^* = -0,19$; $p=0,05$) szignifikáns összefüggés mutatkozott. Az Ártalomkerülés esetében nem találtunk szignifikáns összefüggést egyik modellben sem.

TCI és szerhasználat

Korrelációs vizsgálatokat lefuttatva azt találtuk, hogy az AUDIT-C értékeivel szignifikánsan az Ártalomkerülés ($\rho = -0,24$; $p = 0,002$), az Újdonságkeresés ($\rho = 0,33$; $p<0,001$), a Kitartás ($\rho = -0,17$; $p = 0,032$) és az Önirányítottság ($\rho = -0,16$; $p = 0,044$) jár együtt. Egységes modellt alkotva a temperamentum- és karakterfaktorokból, a teljes modellt szemlélve szignifikáns összefüggést találtunk regressziós vizsgálatunkban, $F(7,157) = 4,87$; $p<0,001$ $R^2_{adj} = 0,14$. Ebben magyarázóerővel az Ártalomkerülés ($\beta^* = -0,27$; $p = 0,002$), az Újdonságkeresés ($\beta^* = 0,17$; $p = 0,032$) és az Önirányítottság ($\beta^* = -0,20$; $p = 0,02$) bírt.

Az AUDIT-C nemi különbségek miatti határértékeit figyelembe véve az alábbi eredményeket kaptuk független mintás T-próbákat futtatva. Azon férfiak, akik alacsonyabb Újdonságkeresés értékkel rendelkeznek, kisebb valószínűséggel tartoznak a káros alkoholfogyasztók közé ($U = 203$; $p = 0,003$), mint azok, akiknek ezen temperamentumfaktor-értéke magasabb. A karakterfaktorok tekintetében, a férfi populációban magas Önirányítottság értékkel rendelkezőknél kevésbé valószínű, hogy az alkoholt abuzálók csoportjába tartoznak, $t(56) = 2,13$; $p = 0,038$, mint az ezen karakterfaktoron alacsony eredményt elérő társaik. A női populációnál az Újdonságkeresés esetében a férfi populációhoz hasonló eredménnyel találkozhatunk, ($U = 1083$; $p = 0,035$). Új eredmény, hogy azon nők, akik magas pontszámot értek el az Ártalomkerülés temperamentumfaktoron, kevesebb eséllyel kerülnek a káros alkoholfogyasztók csoportjába ($U = 1053$; $p = 0,022$).

A dohányzási státuszokat korrelációs vizsgálatban futtatva azt találtuk, hogy az Ártalomkerülés ($\rho = -0,16$; $p = 0,042$), az Újdonságkeresés ($\rho = 0,38$; $p<0,001$) és az Önirányítottság ($\rho = -0,26$; $p<0,001$) voltak szignifikáns összefüggésben ezen változóval. A temperamentum és karakterfaktorokból egységes regressziós modellt alkotva, $F(7,157) = 6,13$; $p<0,001$ $R^2_{adj} = 0,18$, megállapítottuk, hogy magyarázóerővel az Újdonságkeresés, ($\beta^* = 0,23$; $p =$

0,004), az Ártalomkerülés ($\beta^* = -0,20$; $p = 0,016$), a karakterfaktorok esetében az Önírányítottság bírt ($\beta^* = -0,30$; $p < 0,001$). Dohányzási tendenciákat vizsgálva megállapítottuk, hogy a rendszeresen dohányzók magasabb Újdonságkeresési értékkel rendelkeznek, $\chi^2(3) = 27,4$; $p < 0,001$, mint a nemdohányzók ($MD = -1,79$; $p < 0,001$). Illetve Ártalomkerülési értékük $\chi^2(3) = 8,29$; $p = 0,04$ ($MD = 1,17$; $p = 0,029$) és Önírányítottsági értékük $\chi^2(3) = 12,48$; $p = 0,006$ ($MD = 1,23$; $p = 0,049$) alacsonyabb., mint az utóbb említett populációnak ($MD = 1,17$; $p = 0,029$).

Amikor a marihuána előszöri kipróbálását (az életkor tekintetében) és TCI összefüggéseit vizsgáltuk, azt az eredményt kaptuk, hogy a Kitartás ($\rho = 0,40$; $p < 0,001$), az Önírányítottság ($\rho = 0,27$; $p = 0,021$), és az Újdonságkeresés ($\rho = -0,25$; $p = 0,028$) szignifikánsan korrelál ezen változóval. Akik magas pontszámot érnek el az előbbi két skálán, illetve alacsonyabbat az utóbbin, később próbálják ki a marihuánát. Az előzőkhez hasonlóan modellt alkottunk a temperamentum-, illetve karakterfaktorokból. A modellben, $F(7,67) = 2,56$; $p = 0,021$ $R^2_{adj} = 0,13$, egyedül a Kitartás ($\beta^* = 0,36$; $p = 0,003$) bírt magyarázóerővel.

Tovább vizsgálva a marihuána fogyasztási tendenciáit kiderült, hogy azok, akik magasabb Újdonságkeresési értékkel rendelkeznek, gyakrabban (havonta, hetente, illetve egy héten többször) fogyasztják ezt a szert, mint azok, akik évente egyszer, vagy ennél kevesebbszer: ($U = 73,5$; $p < 0,05$).

H-PBI és szerhasználat

Az elvárásoknak megfelelően nem mutatkozott szignifikáns korreláció semmilyen szülői bánásmód dimenzió és szerhasználati tendencia között.

Megvitatás

Az AUDIT-C által mért alkoholfogyasztási szokások feletti temperamentumfaktorok befolyása nem meglepő. Az Újdonságkeresés dimenziója, ahogyan már fentebb is utaltunk rá, az agyi dopaminszinttel hozható összefüggése, az ott található sejtek dopaminreceptorának érzékenységevel és a neurotranszmitter szintjével. Azt is megemlítettük, hogy az ezen jelátviteli anyag alacsonyabb koncentrációja arra készteti az egyes embereket, hogy stimuláló, aktivációs szintet növelő élményeket keressenek a dopamin szint növelése végett. Magának az alkoholnak nincsen specifikus receptora a sejtben, mégis abba diffundálva képes aktiválni a kannabiodoid és

ópiát rendszereket és ez indirekt utakat nyit a mezolimbikus rendszerben a dopamin szint növeléséhez (Clapp et al., 2008)

Az Ártalomkerülés és az alkoholfogyasztás összefüggéseinek fejtegetésében már emocionális tényezőket is figyelembe kell vennünk. Az elméleti bevezetőben kifejtettük, hogy az Ártalomkerülés faktora az agyi szerotonin szintjével hozható összefüggésbe, ugyanis a magasabb Ártalomkerülés magasabb agyi szerotonin szinttel jár együtt (Hansenne & Ansseau, 1999). Az alacsonyabb szerotonin szint agresszív és impulzív viselkedéssel mutat korrelációt. de megnövekedett szorongással is (Bereczkei, 2007; LeMarquand et al., 1994). Ezen viselkedéses jellemzők pedig mind kapcsolatban álltak az alkohol túlzott fogyasztásával, ugyanis az alkohol olyan biokémiai utakon keresztül is előidézi dependenciát, amik a szerotoninerg rendszert foglalják magukba, viszont ezek részletesebb tárgyalása bonyolultságuk miatt meghaladja a kutatás keretét (LeMarquand et al., 1994).

A dohányzás esetében, ahogyan láthattuk is, szintén a fent említett két temperamentumfaktor bír szignifikáns befolyással a cigarettázási státusz felett. ami nem meglepő, mivel a logika mögötte megegyezik az alkoholfogyasztással kapcsolatos relevanciákkal is. A nikotin a ventrális striátumban (mely a jutalmazórendszerrel is kapcsolatban áll) növeli a dopaminszintet (Brody et al., 2006) és hasonlóan az emocionális tényezők figyelembevételével, különböző szerotoninerg rendszerek aktivációja által hajlamosít a dohányzásra (Kremer et al., 2005)

Az Önirányítottsággal való összefüggés mindkét esetben indokolható azzal, hogy ezen karakterfaktor magyarázó erővel bír az impulzusokra adott válaszreakciókra, így azon személyek, akik magas Önirányítottság pontszámmal rendelkeznek, tudatosabban döntéseket hoznak a szerhasználat tekintetében is. Ahogy fent is említettük, ezen faktor a környezeti befolyásoltság alatt áll, így szerepe kapocsként is működhet a szülői bánásmód és a szerfogyasztási szokások között.

A marihuána kipróbálásának első idejét a Kitartás befolyásolta, így erre kell még magyarázatot keresnünk, mielőtt ezt a szakaszt összegezzük. A magasabb Kitartási pontszámot elérő személyek később próbálták ki a marihuánát. Egyrészt ezt magyarázhatjuk azzal, mivel a Kitartás a fáradtságra és frusztrációra adott jellemző reakciót jelenti, a magas értékkel rendelkező személyek feltehetően ezt a szert nem alkalmazzák, mint megküzdési stratégia. Egy post hoc futatott korreláció alapján azt találtuk, hogy negatív kapcsolat van a Kitartás faktora és a marihuána

használatának mértékében, így ebből valóban arra következtethetünk, hogy a marihuánafogyasztási szokások valóban a frusztrációra adott válaszként kezelhető.

Így hipotéziseinkre visszautalva az Újdonságkeresés és Ártalomkerülés, illetve az Önirányítottság valóban befolyással bírt a szerfogyasztási szokások felett, továbbá a Kitartás esetében is ilyen befolyást mutattunk ki a marihuána használatának esetében, viszont az Együttműködési készség hatása elmaradt korábbi kutatásokkal ellentétben (Steingrímsson et al., 2020). Emellett ahogyan láthattuk is, az Önirányítottság többszöri felbukkanása a befolyásoló hatásoknál a szülői bánásmód egyik mediátoraként is működhet.

A szülői bánásmód tekintetében látható, hogy mind a bánásmód átlagértékeiből alkotott modell, mind az egyes szülőkéből alkotott modellek befolyásoló hatással bírtak az Önirányítottság értéke felett. Ezek az eredmények összefüggésben állnak azokkal a kutatásokkal, melyek azt bizonyítják, hogy egyes pszichológiai tényezők hatással vannak a személyiség fejlődésére (Bandura, 1982 In. Ono et al., 1999, Rutter, 1985 In. Ono et al., 1999). Ahogyan ezen karakterfaktor definiálásánál is láthattuk ez a dimenzió az autonómiával, célorientáltsággal, impulzuskontrollal és énhatékonysággal áll kapcsolatban. Kiderült, hogy a szeretet pozitívan, míg a túlvédés negatívan befolyásolja ezt a faktort. Feltételezhető, hogy az a szülő, mely magasabb szeretet értékkel és alacsonyabb túlvédéssel rendelkezik jobban rá tud hangolódni gyermekére és annak igényeit olvassa, ahelyett, hogy sajátját érvényesítené rajta. Winnicott (1963) szerint ez a gyermekben a környezetével szembeni alapvető bizalmat fogja ébreszteni, illetve a jó *Én-kapcsoltságon* keresztül a gyermek Én-integrációja és érzelmi fejlődése zökkenőmentesen fog zajlani, az előzőekben részletezett tulajdonságokat fejlesztve.

Az Újdonságkeresés esetében az anyai szeretet negatív befolyása azzal magyarázható, hogy egy gyermek a szülői értékrendeket szívesebben integrálja magába meleg szülői légkörben, hiszen a szeretet elvesztésének félelme arra készteti, hogy a „jutalmazott” viselkedést reprodukálja (Vajda & Kósa, 2005). Így azok a gyermekek akik magasabb szülői szeretetben részesültek jobban fognak figyelmet fordítani impulzusaik kontrolljára és agresszív viselkedésük visszafogására (Hiramura et al., 2010). Az anyai korlátozás negatív befolyását pedig úgy értelmezhetjük, hogy korlátozás hiányában a gyermek akár impulzív cselekedeteinek kivitelezésére is „zöldutat” kap a szülőtől és ez későbbi életére is rögzül (Vajda & Kósa, 2005)

Így az látható összességében, hogy a szülői bánásmód a temperamentum és karakterfaktorokon is kifejti hatását, így az Újdonságkeresés és Önirányítottság esetében, ellenben a többi várt hatás a másik karakterfaktorokon és az Ártalomkerülésen elmarad.

Mindezeket a hatásokat a II. mellékletben foglaltuk össze.

Összegzés

Bár szülői bánásmód hatása nem érhető tetten az utódok későbbi szerfogyasztási szokásain, a személyiség szintjén mégis jelentős nyomot hagy. A modellen keresztül jól látható az öröklött viselkedés közvetlen hatása, illetve a környezet közvetett hatása a személyiségre. További kutatási témát jelenthet a szülő és utódja szerfogyasztási szokásainak vizsgálata közös személyiség mintázataik vonatkozásában, illetve az alkoholfogyasztási motivációk tanulmányozása a Cloninger pszichobiológiai modelljével kapcsolatban.

Limitációk

Kutatásunkban törekedtünk arra, hogy homogén és viszonylag reprezentatív elemszámú mintát alkalmazzunk, több korlátot is hangsúlyoznunk kell.

A nemi eloszlásból egyértelműen kitűnik, hogy kérdőívünket többségben nők töltötték ki, továbbá a kitöltők jelentősebb hányada egyetemi hallgató volt. Ezen kívül az eredeti 191 fős mintánkat kénytelenek voltunk 165 főre csökkenteni a homogenitás megőrzése végett, így ezzel az elemszámmal kutatási eredményeink általános kiterjesztése csak óvatosan kezelendő.

Korábbi kutatásokkal ellentétben nem tudtuk igazolni, hogy a szülői bánásmód közvetlenül hatással lenne a vizsgált alanyok szerfogyasztási szokásaira, illetve törekedtünk szerhasználati kérdőívünk logikus kiértékelésére, mégis akadhatnak hibalehetőségek.

Egy nagyobb elemszámú, és nemi eloszlásban egyenlő minta pontosíthat az általunk talált eredményeken, így javasoljuk és tervezzük a téma további kutatását.

Irodalomjegyzék

- Atkinson, R. C., Hillgard, E. (2005). *Pszichológia*. Osiris Kiadó.
- Bereczkei T. (2007). A személyiség genetikai alapjai In. Gyöngyösiné K. E., & Oláh A. (2007). *Vázlatok a személyiségről - a személyiséglélektanalapvető irányzatainak tükrében*. Új Mandátum Könyvkiadó.
- Bereczkei T. (2003). *Evolúciós pszichológia*. Osiris.
- Bradley, K. A., DeBenedetti, A. F., Volk, R. J., Williams, E. C., Frank, D., & Kivlahan, D. R. (2007). AUDIT-C as a Brief Screen for Alcohol Misuse in Primary Care. *Alcoholism: Clinical and Experimental Research*, 31(7), 1208–1217. <https://doi.org/10.1111/j.1530-0277.2007.00403.x>
- Brody, A. L., Mandelkern, M. A., Olmstead, R. E., Scheibal, D., Hahn, E., Shiraga, S., Zamora-Paja, E., Farahi, J., Saxena, S., London, E. D., & McCracken, J. T. (2006). Gene Variants of Brain Dopamine Pathways and Smoking-Induced Dopamine Release in the Ventral Caudate/Nucleus Accumbens. *Archives of General Psychiatry*, 63(7), 808–816. <https://doi.org/10.1001/archpsyc.63.7.808>
- Bush, K., Kivlahan, D. R., McDonell, M. B., Fihn, S. D., Bradley, K. A., & for the Ambulatory Care Quality Improvement Project (ACQUIP). (1998). The AUDIT Alcohol Consumption Questions (AUDIT-C): An Effective Brief Screening Test for Problem Drinking. *Archives of Internal Medicine*, 158(16), 1789–1795. <https://doi.org/10.1001/archinte.158.16.1789>
- Clapp, P., Bhave, S. V., & Hoffman, P. L. (2008). How adaptation of the brain to alcohol leads to dependence: a pharmacological perspective. *Alcohol Research & Health*, 31(4), 310-339.
- Cloninger, C. R. (1987). Neurogenetic Adaptive Mechanisms in Alcoholism. *Science*, 236(4800), 410–416. <https://doi.org/10.1126/science.2882604>
- Cloninger, C. R., & Svrakic, D. M. (1997). Integrative Psychobiological Approach to Psychiatric Assessment and Treatment. *Psychiatry*, 60(2), 120–141. <https://doi.org/10.1080/00332747.1997.11024793>

- Cloninger, C. R., Svrakic, D. M., & Przybeck, T. R. (1993). A Psychobiological Model of Temperament and Character. *Archives of General Psychiatry*, 50(12), 975–990.
<https://doi.org/10.1001/archpsyc.1993.01820240059008>
- De Fruyt, F., Van De Wiele, L., & Van Heeringen, C. (2000). Cloninger's Psychobiological Model of Temperament and Character and the Five-Factor Model of Personality. *Personality and Individual Differences*, 29(3), 441–452. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(99\)00204-4](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(99)00204-4)
- Di Chiara, G. (1997). Alcohol and dopamine. *Alcohol health and research world*, 21(2), 108-114.
- Etter, J.-F., Pomerleau, C., De Saint-Hilaire, Z., & Pélissolo, A. (2003). Associations between smoking and heritable temperament traits. *Nicotine & Tobacco Research*, 5(3), 401–409.
<https://doi.org/10.1080/1462220031000094240>
- Gross, M. R. (2005). The Evolution of Parental Care. *The Quarterly Review of Biology*, 80(1), 37–45. <https://doi.org/10.1086/431023>
- Gyöngyösiné K. E., & Oláh A. (2007). *Vázlatok a személyiségről - a személyiséglélektanalapvető irányzatainak tükrében*. Új Mandátum Könyvkiadó.
- Hansenne, M., & Ansseau, M. (1999). Harm avoidance and serotonin. *Biological psychology*, 51(1), 77-81. [https://doi.org/10.1016/S0301-0511\(99\)00018-6](https://doi.org/10.1016/S0301-0511(99)00018-6)
- Harris, J. R. (2011). *The nurture assumption: Why children turn out the way they do*. Simon and Schuster.
- Hiramura, H., Uji, M., Shikai, N., Chen, Z., Matsuoka, N., & Kitamura, T. (2010). Understanding externalizing behavior from children's personality and parenting characteristics. *Psychiatry Research*, 175(1), 142–147.
<https://doi.org/10.1016/j.psychres.2005.07.041>
- Kose, S. (2003). A Psychobiological Model of Temperament and Character: TCI. *Yeni Symposium*, 41.
- Kremer, I., Bachner-Melman, R., Reshef, A., Broude, L., Nemanov, L., Gritsenko, I., Heresco-Levy, U., Elizur, Y., & Ebstein, R. P. (2005). Association of the Serotonin Transporter Gene With Smoking Behavior. *American Journal of Psychiatry*, 162(5), 924–930.
<https://doi.org/10.1176/appi.ajp.162.5.924>

- Kutlu, M. G., & Gould, T. J. (2016). Effects of drugs of abuse on hippocampal plasticity and hippocampus-dependent learning and memory: Contributions to development and maintenance of addiction. *Learning & Memory*, 23(10), 515–533.
<https://doi.org/10.1101/lm.042192.116>
- LeMarquand, D., Pihl, R. O., & Benkelfat, C. (1994). Serotonin and alcohol intake, abuse, and dependence: clinical evidence. *Biological psychiatry*, 36(5), 326-337.
- Mersy, D. J. (2003). *Recognition of Alcohol and Substance Abuse*. 67(7), 4.
- Ono, Y., Yoshimura, K., Mizushima, H., Manki, H., Yagi, G., Kanba, S., Nathan, J., & Asai, M. (1999). Environmental and Possible Genetic Contributions to Character Dimensions of Personality. *Psychological Reports*, 84(2), 689–696.
<https://doi.org/10.2466/pr0.1999.84.2.689>
- Parker, G., Tupling, H., & Brown, L. B. (1979). A parental bonding instrument. *British Journal of Medical Psychology*, 52, 1–10. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8341.1979.tb02487.x>
- Patock-Peckham, J., & Morgan-López, A. (2010). Direct and Mediation Links Between Parental Bonds and Neglect, Antisocial Personality, Reasons for Drinking, Alcohol Use, and Alcohol Problems*. *Journal of Studies on Alcohol and Drugs*, 71, 95–104.
<https://doi.org/10.15288/jsad.2010.71.95>
- Polderman, T. J. C., Benyamin, B., de Leeuw, C. A., Sullivan, P. F., van Bochoven, A., Visscher, P. M., & Posthuma, D. (2015). Meta-analysis of the heritability of human traits based on fifty years of twin studies. *Nature Genetics*, 47(7), Article 7.
<https://doi.org/10.1038/ng.3285>
- Rao, H., Betancourt, L., Giannetta, J. M., Brodsky, N. L., Korczykowski, M., Avants, B. B., Gee, J. C., Wang, J., Hurt, H., Detre, J. A., & Farah, M. J. (2010). Early parental care is important for hippocampal maturation: Evidence from brain morphology in humans. *NeuroImage*, 49(1), 1144–1150. <https://doi.org/10.1016/j.neuroimage.2009.07.003>
- Reti, I. M., Samuels, J. F., Eaton, W. W., Bienvenu III, O. J., Costa Jr., P. T., & Nestadt, G. (2002). Influences of parenting on normal personality traits. *Psychiatry Research*, 111(1), 55–64. [https://doi.org/10.1016/S0165-1781\(02\)00128-2](https://doi.org/10.1016/S0165-1781(02)00128-2)

- Rózsa, S., Kállai, J., Osváth, A., & Bánki, M. C. (2005). *Temperamentum és Karakter: Cloninger pszichobiológiai modellje. A Cloninger-féle Temperamentum és Karakter Kérdőív felhasználói kézikönyve*. Medicina: Budapest.
- Ryback, R. S. (1971). The Continuum and Specificity of the Effects of Alcohol on Memory; A Review. *Quarterly Journal of Studies on Alcohol*, 32(4), 995–1016.
<https://doi.org/10.15288/qjsa.1971.32.995>
- Steingrimsson, S., Carlsen, H. K., Lundström, E., Lundström, S., & Nilsson, T. (2020). Problematic Alcohol and Drug Use Is Associated with Low Self-Directedness and Cooperativeness. *European Addiction Research*, 26(6), 326–334.
<https://doi.org/10.1159/000506473>
- Schweitzer, R. D., & Lawton, P. A. (1989). Drug Abusers' Perceptions of their Parents. *Addiction*, 84(3), 309–314. <https://doi.org/10.1111/j.1360-0443.1989.tb03464.x>
- Segura-Garcia, C., Rania, M., Aloï, M., Palmieri, A., Grande, B., Fazio, S., & De Fazio, P. (2015). Parental Bonding in substance and alcohol abusers. *Heroin Addiction and Related Clinical Problems*, 18.
- Szabó, G., Szántó, Z., Susánszky, É., & Martos, T. (2016). A Cloninger-féle Temperamentum és Karakter Kérdőív rövidített magyar változatának (TCI55) pszichometriai jellemzői hazai mintán. *PSYCHIATRIA HUNGARICA*, 31(4), Article 4.
- Takeuchi, M. S. (2011). The Relationship of Temperament and Character Dimensions to Perceived Parenting Styles in Childhood: A Study of a Japanese University Student Population. *The Open Family Studies Journal*, 4(1), 09–14.
<https://doi.org/10.2174/1874922401104010009>
- Tóth I., & Gervai J. (1999). Szülői Bánásmód Kérdőív (H-PBI): A Parental Bonding Instrument (PBI) magyar változata. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 54(4), 551–566.
- Vajda Zs., & Kósa É. (2005). *Neveléslélektan*.
Osiris Kiadó.
- Visser, L., de Winter, A. F., Vollebergh, W. A. M., Verhulst, F. C., & Reijneveld, S. A. (2013). The Impact of Parenting Styles on Adolescent Alcohol Use: The TRAILS Study. *European Addiction Research*, 19(4), 165–172. <https://doi.org/10.1159/000342558>

Wilhelm, K., Niven, H., Parker, G., & Hadzi-Pavlovic, D. (2005). The stability of the Parental Bonding Instrument over a 20-year period. *Psychological Medicine*, 35(3), 387–393.
<https://doi.org/10.1017/S0033291704003538>

Winnicott, D.W. (1963, 2004). Függőségtől a függetlenség felé az egyéni fejlődés során. In: Péley B. (Ed.), *A kapcsolatbanbonatkozó lélek*. Új Mandátum. 133-140.